ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

O‘ZBEKISTONDAGI MADANIY MEROS OBYEKTLARINI 3D MODELLASHTIRISH ORQALI ARXITEKTURA VA TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH

Bahromov Asror Ahror o‘g‘li[1]
(ORCID 0009-0009-3110-1588),
Kendjayeva Dildora Xudayberganovna[2]
(ORCID 0000-0002-4337-3080),
Normo’minov Anvarjon Asqar o’g’li
Saparbayeva Shahlo Rashid qizi

[1]*Kafedra mudiri, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko‘chasi 1-uy, Tashkent 100149, O‘zbekiston (asrorbek.bahromov2112@gmail.com)*
[2]*Katta o‘qituvchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko‘chasi 1-uy, Tashkent 100149, O‘zbekiston (shainaxon@gmail.com)*
[2]*Katta o‘qituvchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko‘chasi 1-uy, Tashkent 100149, O‘zbekiston (anormuminov072@gmail.com)*
[2]*Talaba, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko‘chasi 1-uy, Tashkent 100149, O‘zbekiston (saparbayevashahlo16@gmail.com)*

Annotatsiya
Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston hududida joylashgan madaniy meros obyektlarini 3D modellashtirish texnologiyalari asosida raqamlashtirish va ularni arxitektura hamda tarix ta’limida samarali qo‘llash imkoniyatlari texnik yondashuvda tadqiq etilgan. An’anaviy o‘quv-uslubiy vositalar (2D suratlar, chizmalar, matnli tavsiflar) talabalarga murakkab tarixiy obidalarni to‘laqonli anglash imkonini bermasligi sababli, ushbu maqolada 3D skanerlash, fotogrammetriya, BIM modellashtirish va virtual reallik texnologiyalarining o‘quv jarayoniga integratsiyasi asoslab berilgan. Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlaridagi tarixiy obidalar misolida mavjud raqamlashtirish loyihalari tahlil qilingan, zamonaviy texnologik usullarni amaliyotga joriy etishning metodologik bosqichlari ishlab chiqilgan. Tajriba-sinov darslari asosida talabalarning bilim darajasi oshganligi va o‘zlashtirish samaradorligi ortganligi aniqlangan. Shu bilan birga, texnik infratuzilma, pedagogik salohiyat va kontent yaratuvchilik bo‘yicha mavjud muammolar ham aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Maqolada ilgari surilgan yondashuvlar kelajakda O‘zbekiston ta’limida raqamli madaniy meros vositalaridan keng foydalanish uchun ilmiy asos yaratadi.

Аннотация
В данной научной статье исследуются возможности оцифровки объектов культурного наследия, расположенных на территории Узбекистана, с использованием технологий 3D-моделирования и их эффективного применения в преподавании архитектуры и истории. Поскольку традиционные учебные средства (2D-изображения, чертежи, текстовые описания) не позволяют студентам полноценно осознать сложные исторические памятники, в работе обоснована необходимость интеграции технологий 3D-сканирования, фотограмметрии, информационного моделирования зданий (BIM) и виртуальной реальности в учебный процесс. На примере исторических памятников Самарканда, Бухары и Хивы рассмотрены текущие

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

проекты цифровизации и разработаны методологические этапы внедрения передовых технологий в образовательную практику. Результаты экспериментальных занятий показали улучшение уровня знаний студентов и повышение эффективности усвоения материала. Также выявлены существующие проблемы в технической инфраструктуре, педагогическом потенциале и создании контента, предложены практические рекомендации по их устранению. Предложенный подход может стать научной основой для широкого использования цифровых ресурсов культурного наследия в системе образования Узбекистана в будущем.

Abstract

This scientific article explores the potential of digitizing cultural heritage sites in Uzbekistan using 3D modeling technologies and their effective integration into architecture and history education. As traditional instructional tools (2D images, blueprints, textual descriptions) are insufficient for students to fully comprehend complex historical monuments, the article justifies the need to incorporate 3D scanning, photogrammetry, Building Information Modeling (BIM), and virtual reality (VR) technologies into the educational process. Current digitization projects are analyzed using examples from Samarkand, Bukhara, and Khiva, and a methodological framework is proposed for implementing advanced technologies in academic practice. Experimental lessons demonstrate increased student engagement and knowledge retention through the use of 3D digital models. In addition, challenges related to infrastructure, instructional capacity, and digital content development are identified, with practical solutions suggested. The proposed approach can serve as a scientific foundation for the widespread adoption of digital heritage tools in Uzbekistan's education system.

Kalit so‘zlar

O‘zbekiston arxitektura merosi, 3D modellashtirish, madaniy meros, raqamli ta’lim, arxitektura tarixi, virtual reallik (VR), BIM texnologiyasi, fotogrammetriya, tarixiy obidalar, raqamlashtirish jarayoni.

Ключевые слова

Архитектурное наследие Узбекистана, 3D-моделирование, культурное наследие, цифровое образование, история архитектуры, виртуальная реальность (VR), технология BIM, фотограмметрия, исторические памятники, процесс цифровизации.

Keywords

Uzbekistan architectural heritage, 3D modeling, cultural heritage, digital education, architectural history, virtual reality (VR), BIM technology, photogrammetry, historical monuments, digitization process.

Kirish

O‘zbekiston – boy madaniy merosga ega mamlakat bo‘lib, Samarqand, Buxoro, Xiva singari shaharlardagi me’moriy obidalar jahon ahamiyatiga ega. Bu obidalar arxitektura va tarix ta’limi uchun bebaho manba hisoblanadi. Ammo an’anaviy ta’lim metodlari (ma’ruza, darslik va statik suratlar) talabalarga ushbu obidalarni to‘liq his etish, ularning makoniy va estetik jihatlarini tushunishda yetarli darajada interaktivlik bera olmaydi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi esa ushbu sohada yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Dunyo bo‘ylab madaniy merosni raqamli shaklda hujjatlashtirish va namoyish etish jarayoni boshlangan – bu “raqamli meros” deb ataluvchi yangi yo‘nalishni shakllantirmoqda. Xususan, 3D skanerlash, fotogrammetriya va virtual reallik kabi

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

texnologiyalar yordamida tarixiy obidalarni yuqori aniqlikda raqamlashtirish, ularni virtual muhitda ko‘rish va tadqiq qilish imkoni paydo bo‘ldi.

3D modellashtirish orqali yaratilgan raqamli nusxalar ta’lim oluvchilarga obidalarning barcha tafsilotlarini ko‘rish, xuddi joyiga borgandek tajriba olish imkonini beradi. Virtual reallik (VR) va interaktiv 3D vositalar butun tarixiy ob’yektni batafsil vizuallashtirishga imkon berib, hozirgi ta’lim usullarini modernizatsiya qilish zaruratini tug‘dirmoqda. O‘zbekiston hukumati ham madaniy merosni saqlash va raqamlashtirishga e’tibor qaratmoqda – bu borada alohida jamg‘arma va markazlar tashkil etilib, innovatsion yechimlar joriy etilmoqda. Ushbu maqolada O‘zbekistonda madaniy meros obyektlarini 3D modellashtirish orqali arxitektura va tarix ta’limini boyitish masalasi yoritilib, ilg‘or tajribalar va texnologik yechimlar tahlil qilinadi. Avvalo, soha bo‘yicha mavjud ilmiy manbalar va loyihalarga to‘xtalib o‘tamiz.

Adabiyotlar sharhi

Raqamli texnologiyalar madaniy merosni saqlash va ta’limda qo‘llash borasida jahon bo‘yicha faol tadqiqotlar olib borilmoqda. Ilmiy manbalarda raqamli merosni yaratish uchun fotogrammetriya, 3D lazerli skanerlash kabi usullar samarali ekanligi ta’kidlanadi. Bu usullar yordamida yodgorliklarning yuqori aniqlikdagi raqamli nusxalari – 3D modellar yaratiladi va ular masofadan turib, kontakt bo‘lmagan holda tadqiq qilish imkonini beradi. Masalan, Yaponiyadagi tarixiy ibodatxonalarni raqamlashtirish bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yaratilgan 3D modellar virtual ekskursiyalar, interaktiv ko‘rgazmalar, konstruksiyani tahlil qilish va hatto rekonstruksiya rejalari uchun qo‘llanilishi mumkin. Shu bois ko‘plab muzeylar va oliy ta’lim muassasalarida 3D modellar “virtual laboratoriya” vazifasini o‘tamoqda, ayniqsa arxitektura tarixi ta’limida 3D modellar standart o‘quv quroliga aylangan.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham madaniy merosni raqamlashtirish borasida xalqaro hamkorlikda loyiha va tadqiqotlar amalga oshirildi. Xususan, 2019–2021 yillarda Polsha va O‘zbekiston olimlari hamkorligida “3D raqamli Ipak yo‘li” nomli loyiha bajarilib, uning doirasida O‘zbekistonning bir necha shaharlarida tarixiy obidalar 3D skaner yordamida raqamlashtirildi. Ushbu loyiha davomida Samarqanddagi Registon ansambli va boshqa obidalarning, Buxorodagi ayrim nodir muzey eksponatlarining, Xivadagi me’moriy ob’ektlarning raqamli modeli yaratilgan. Loyiha natijalarini tarqatish maqsadida internetda Silkroad3D onlayn-portali ishga tushirilib, olingan 3D modellar va raqamli panoramalar keng jamoatchilikka taqdim etilgan. Shuningdek, Polshaning Lyublin texnologiya universiteti olimlari 2015 yildan buyon Markaziy Osiyoda 3D axborot texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha ilmiy ekspeditsiyalar uyushtirib, Samarkand va Buxorodagi bir qator madrasalar (Ulug‘bek madrasasi, Tillakori madrasasining oltin masjidi), me’moriy yodgorliklar (Gur Amir maqbarasi) va hatto Buxoro amirlarining qimmatbaho liboslari kabi muzey eksponatlarini raqamli formatda hujjatlashtirishgan. Misol uchun, Lyublin universiteti jamoasi Xiva shahridagi Juma masjidi ichki qismiga birinchi marta 3D lazerli skanerlash usulini qo‘llab, murakkab o‘ymakor ustunlari va keng zalini to‘liq raqamli nusxasini yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Ushbu ilmiy ishlar natijasida olingan ulkan hajmdagi nuqta bulutli ma’lumotlar va 3D modellar Markaziy Osiyo me’moriy merosini chuqur o‘rganishga xizmat qilmoqda.

Virtual reallik texnologiyalari ta’lim jarayonida qo‘llanishi yuzasidan ham ilmiy adabiyotlarda ijobiy xulosalar mavjud. Xususan, arxitektura nazariyasi va tarixi kurslarida 3D modellar hamda VR’dan foydalanish bo‘yicha tadqiqotlar talabalarning makoniy tafakkuri va mantiqiy fikrlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi kutilayotgan muhim yo‘nalish ekanini ko‘rsatmoqda. Virtual muhitda butun tarixiy binoni ko‘z o‘ngida jonlantirish uning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini his etishga yordam beradi,

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

zamonaviy ta’lim usullarini boyitadi. Masalan, Polshada o‘tkazilgan bir tajribada VR orqali arxitektura tarixini o‘qitish talabalarning texnik ko‘nikmalarini va qiziqishini sezilarli darajada oshirgani ta’kidlangan. Shu bilan birga, O‘zbekistonda ham VR va AR texnologiyalarini madaniy merosni namoyish etishda qo‘llashga urinilmoqda. Jumladan, Amir Temur davriga oid me’moriy obidalarni (Shahrisabzdagi Oqsaroy qarorgohi kabilarni) grafik rekonstruksiya qilish va ularning virtual animatsion ko‘rinishini yaratish orqali ushbu obidalarni o‘rganishdagi bo‘shliqlarni to‘ldirish loyihasi taklif etilgan. Ushbu loyiha doirasida Oqsaroy saroyining 3D modeli tarixiy manbalar va arxeologik tadqiqotlar natijalari asosida tiklanib, virtual muhitda sayr qilish va obidaning me’moriy yechimlarini texnik jihatdan tahlil qilish imkonini beruvchi tizim yaratildi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, 3D modellashtirish, BIM tizimlari va virtual reallik vositalari madaniy merosni saqlash, ommalashtirish hamda ta’lim jarayonini boyitishda ulkan salohiyatga ega. Jahon tajribasi 3D texnologiyalar yordamida yaratilgan raqamli modellardan nafaqat ilmiy tadqiqotlarda, balki ta’limda ham muvaffaqiyatli foydalanish mumkinligini tasdiqlaydi. Keyingi bo‘limlarda O‘zbekiston ta’lim tizimi misolida ushbu innovatsion yondashuvning dolzarbligi, mavjud muammolar va ularni hal etish usullari muhokama qilinadi.

Muammoning qo‘yilishi

O‘zbekistonning boy madaniy merosi ta’lim jarayonida yetarlicha samarali o‘zlashtirilmayotganiga bir qancha omillar sabab bo‘lmoqda. Avvalo, arxitektura va tarix yo‘nalishidagi darsliklar va an’anaviy ma’ruzalar ko‘pincha obidalar haqida nazariy ma’lumot va ikki o‘lchamli tasvirlargagina tayanadi. Talaba tarixiy obidaning haqiqiy fazoviy tuzilishi, me’moriy uslubi va bezaklarini darslikdagi surat orqali to‘liq tasavvur qila olmasligi mumkin. Masalan, Ulug‘bek madrasasi yoki Poyi-Kalon majmuasi kabi murakkab obidalarning chuqurlik, o‘lcham va geometrik murakkabligini tekis foto yoki chizmalar orqali anglash qiyin. Tadqiqotlar ko‘rsatmoqda-ki, an’anaviy 2D materiallar me’moriy merosning fazoviy murakkabligini yetarli darajada aks ettira olmaydi. Natijada, talabalarda mavzuga qiziqish va uni to‘liq anglash darajasi pasayishi, o‘qitish samaradorligi esa cheklanishi mumkin.

Ikkinchi muammo – madaniy meros obidalarini joyiga borib ko‘rishning qiyinligi. O‘zbekiston hududi bo‘ylab tarqalgan ko‘plab tarixiy yodgorliklarga barcha ta’lim oluvchilarni muntazam ekskursiyalarga olib borish imkoni yo‘q. Ayrim obidalar respublikaning chekka hududlarida joylashgan, ba’zilari esa nozik holati tufayli ko‘pchilik tashrifiga cheklov qo‘yilgan. Hududiy masofa va infratuzilma farqlari tufayli ta’lim olish imkoniyatlarida nomutanosibliklar yuzaga keladi. VR texnologiyalari aynan shu geografik nomutanosibliklarni bartaraf etishga yordam berishi mumkinligi ilmiy ishlar davomida qayd etilgan – virtual muhitda talabalar uzoqdagi obidalarni xuddi o‘sha joyda bo‘lgandek o‘rganishlari mumkin.

Shuningdek, kadrlar va kontent masalalari ham muammo hisoblanadi. 3D modellashtirish va VR bo‘yicha kontent yaratish uchun maxsus ko‘nikma va texnik baza zarur. Hozirgi vaqtda O‘zbekiston ta’lim muassasalarida ushbu soha yangiliklarini yaxshi biladigan mutaxassis pedagoglar va kerakli jihozlar (3D skaner, kuchli kompyuterlar, VR ko‘zoynaklari) yetarli darajada emas. Mavjud raqamli modellarning o‘quv dasturlariga integratsiya qilinishi sust – masalan, 3D raqamli Ipak yo‘li loyihasi natijasida olingan modellar onlayn portalga joylangan bo‘lsa-da, ularni dars jarayonlarida foydalanish tizimli yo‘lga qo‘yilmagan. Binobarin, muammo shundaki, raqamli texnologiyalar yaratib berayotgan ulkan imkoniyatlar va amaldagi ta’lim jarayoni o‘rtasida tafovut mavjud. Ushbu tafovutni bartaraf etish uchun madaniy meros obidalarini raqamlashtirish bo‘yicha ilmiy yondashuvlarni ta’lim bilan integratsiya qilish, pedagog kadrlarni tayyorlash va moddiy-texnik bazani mustahkamlash zarur.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

Quyida shu maqsadga erishish yo‘lida taklif etilayotgan metodologiya va yondashuvlar bayon qilinadi.

Metodologiya

3D modellashtirish orqali madaniy merosni ta’limga integratsiya qilish uchun aniq reja va bosqichma-bosqich yondashuv talab etiladi. Ushbu tadqiqot doirasida ilmiy manbalarga tayangan holda quyidagi metodologik bosqichlar taklif etiladi:

1. **Ob’yektni tanlash va tadqiq qilish.** Dastlab raqamlashtiriladigan tarixiy obidalar (masalan, Samarqanddagi Registon ansambli, Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasi yoki Xivadagi Ichonqal’a majmuasi) aniqlanadi. Tanlangan ob’ekt bo‘yicha arxiv manbalari, tarixiy va me’moriy tadqiqotlar o‘rganilib, obidaning holati va tuzilishi haqida to‘liq ma’lumot to‘planadi. Ob’ektning jismoniy o‘lchamlari, materiallari va murakkab qismlari (naqshlar, yozuvlar va hokazo) haqida dastlabki bilim olish keyingi bosqichlarni samarali o‘tkazish uchun muhim.

2. **Ma’lumot yig‘ish – 3D skanerlash va fotogrammetriya.** Tanlangan ob’ekt maxsus uskunalar yordamida raqamli formatda “nusxa” olinadi. Buning uchun lazerli 3D skanerlar va fotogrammetriya usullari qo‘llaniladi. Lazerli skanerlash obidaning geometrik shaklini yuqori aniqlikda qayd etadi, fotogrammetriya esa oddiy raqamli kamera yordamida ko‘p sonli fotosuratlarni birlashtirib 3D model yaratadi. Zamonaviy skanerlash texnologiyalari (masalan, yer usti lazerli skaner – LiDAR) ob’yektning yuzlab nuqtalardagi koordinatalarini juda aniq o‘lchab, nuqta buluti ko‘rinishida ma’lumot beradi. Ekspeditsiya jarayonida obidaning barcha tomonlarini qamrab olishga harakat qilinadi, kerak bo‘lsa dron yordamida yuqoridan turib suratga olish amalga oshiriladi. Natijada ob’ektning xom 3D ma’lumotlari – nuqta bulutlari va yuqori aniqlikdagi fotosuratlar to‘plami hosil bo‘ladi.

1-rasm. Binoni skanerlash

3. **Ma’lumotlarni qayta ishlash va 3D model yaratish.** Skanerlashdan olingan xom ma’lumotlar maxsus dasturiy ta’minot yordamida qayta ishlanadi. Bir-biriga bog‘liq nuqta bulutlari birlashtirilib, ob’ektning to‘liq va aniqligi yuqori 3D modeli tuziladi. Bu jarayonda dasturiy vositalar (masalan, AutoCAD, ReCap, RealityCapture, Agisoft Metashape kabi) qo‘llanadi va model poligonal (uchburchak yuzalar majmuasi) shaklga keltiriladi. Yakuniy modelda obidaning barcha geometrik jihatlari, bezaklari va teksturalari aks ettiriladi – masalan, Registon madrasalarining koshinlari yoki Buxoro minorasining g‘isht tuzilishi to‘liq ko‘rinishda. Yuqori aniqlik va ishonchlilikni ta’minlash

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

maqsadida, yaratilgan model tarixchilar va restavratorlar bilan maslahat qilinib, kerak bo‘lsa, aniqliklar kiritiladi. Natijada ilmiy-tarixiy asosga ega, o‘lchamli aniq virtual model tayyor bo‘ladi.

2-rasm. 3D modelga na’muna

4. **Modeldan foydalanish: BIM integratsiyasi va VR platforma.** Yaratilgan 3D modelni ta’lim va tadqiqotda samarali qo‘llash uchun uni tegishli platformalarga integratsiya qilish zarur. Birinchidan, **Bino axborot modeli (Building Information Modeling – BIM)** tizimi joriy etiladi. 3D model maxsus BIM dasturiga (masalan, Autodesk Revit yoki ArchiCAD) yuklanib, unga ob’ektga oid texnik va tarixiy ma’lumotlar biriktiriladi. BIM modeli obyektning ma’lumotlar bazasi vazifasini o‘tashi mumkin – unda har bir element (devor, ustun, gumbaz va hokazo) haqida ma’lumot saqlanadi. Natijada, 3D model bir necha foydalanuvchi – masalan, me’mor, tarixchi va restavrator – uchun tushunarli va qulay foydalanish mumkin bo‘lgan muhitga aylanadi. Ikkinchidan, **virtual reallik (VR) platformasi**ga integratsiya qilinadi. Buning uchun yaratilgan 3D model Unreal Engine, Unity kabi o‘yin dvigateli yoki maxsus VR ilovalarga import qilinadi. Virtual sahna yaratilib, foydalanuvchilar (talabalar) VR ko‘zoynak yoki shunchaki kompyuter ekrani orqali obidani 360° ko‘ra oladigan, uning ichida erkin “harakatlanib”, o‘zini tarixiy makonda his qila oladigan qilinadi. Masalan, Xivadagi Juma masjidi modelini VR muhiti orqali tomosha qilgan talaba u yerdagi 213 ta ustun orasida yurgandek taassurot oladi. Shu bosqichda modelni onlayn rejimda ham ommaga taqdim qilish maqsadga muvofiq – masalan, veb-brauzer orqali ko‘rish mumkin bo‘lgan interaktiv 3D turlar yaratiladi yoki **raqamli muzey** shaklidagi platforma tashkil qilinadi. Bu orqali 3D modellar keng auditoriya uchun ham ochiq bo‘ladi.

5. **Tajriba-sinov va joriy etish.** Yakuniy bosqichda tayyorlangan 3D moddiy meros kontenti ta’lim jarayoniga sinov tariqasida joriy etiladi. Arxitektura va tarix fanlari darslarida yangi resurslardan foydalanish bo‘yicha tajribalar o‘tkazilib, ularning samaradorligi tahlil etiladi. Talabalar va o‘qituvchilar fikr-mulohazalari, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari o‘rganiladi. Agar kamchilik yoki takliflar bo‘lsa, 3D model va VR ilovalar yanada takomillashtiriladi. Misol uchun, VRdan foydalanganda talabalarda bosh aylanishi yoki noqulaylik kuzatilsa, interfeys va animatsiyalar soddalashtiriladi. Sinov natijalari ijobiy bo‘lsa, bunday raqamli resurslarni barcha tegishli ta’lim dasturlariga bosqichma-bosqich keng joriy etish tavsiya etiladi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

Yuqoridagi metodologiya bosqichlari ilmiy adabiyotlarda taklif qilinayotgan yondashuvlarga asoslanadi va O‘zbekiston sharoitida uni qo‘llash mumkin deb hisoblanadi. Keyingi qismda ushbu metodni qo‘llash natijasida kutilayotgan samara va erishilgan ilk natijalar muhokama qilinadi.

Natijalar

Taklif etilgan yondashuv asosida amalga oshirilgan dastlabki ishlar ijobiy natijalar bera boshladi. Birinchidan, Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari misolida ayrim madaniy meros obidalari muvaffaqiyatli raqamlashtirildi. Jumladan, Samarqanddagi Registon majmuasining lazerli skanerlash orqali olingan detallashtirilgan 3D modeli yaratildi. Ushbu model orqali talaba va tadqiqotchilar Registonning uch madrasasi – Ulug‘bek, Sherdor va Tillakori – me’morchilik uslubi va bezaklarini batafsil o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Xuddi shunday, Buxoroning tarixiy markazidagi minoralar, masjid va madrasalar ham fotogrammetriya asosida raqamlashtirilib, ularning virtual modeli tayyorlandi. Xivada o‘tkazilgan tajriba ekspeditsiyasi davomida esa Ichonqal’a ichidagi Juma masjidi, Kalta Minor va boshqa inshootlarning 3D nuqta bulutli modellari olindi. Bu raqamli ma’lumotlar asosida obidalar virtual muhitda tiklandi va ta’limiy maqsadlarda qo‘llash uchun tayyor holga keltirildi.

Yaratilgan 3D modellarni arxitektura va tarix ta’limi jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchilar uchun yangi tajriba berdi. Bir guruh talabalar bilan o‘tkazilgan sinov darslari shuni ko‘rsatdiki, virtual reallikdagi tarixiy muhit ularni juda qiziqtirdi va faolligini oshirdi. Masalan, VR ko‘zoynak orqali Samarqand Registon maydoniga “kirgan” talaba u yerda o‘zini sayyoh kabi his qilib, madrasalarning ulug‘vorligini yaqin masofadan idrok etdi. Natijalar tahliliga ko‘ra, VR sahna realizmi va detallar darajasi bo‘yicha talabalarning qoniqish bahosi yuqori bo‘ldi. Ta’lim samaradorligini o‘lchash uchun nazariy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi solishtirilganda, VRdan foydalangan guruhda an’anaviy usul bilan o‘qigan guruhga nisbatan natijalar yaxshiroq ekani kuzatildi. VR arxitektura tarixi fanini o‘qitishda “ajoyib darajada qiziqarli va samarali vosita” ekani ilmiy tadqiqotda ham tasdiqlangan – u o‘quv jarayonini har tomonlama boyitib, makoniy, uslubiy va kontekstual tushunchalarni yaxshiroq shakllantiradi.

Shuningdek, 3D modellar geografik cheklovlarni bartaraf etish bo‘yicha o‘z foydasini ko‘rsatdi. Masofaviy ta’lim yoki xorijdagi mutaxassis ishtirokidagi onlayn mahorat darslarida raqamli modellar orqali obidalarni birgalikda ko‘rib chiqish imkoni yaratildi. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda joylashgan ta’lim muassasalariga madaniy merosni o‘rganishda katta yordam berdi – endilikda talabalar poytaxt muzeylarida saqlanayotgan nodir eksponatlarni yoki Xorazm, Surxondaryodagi yodgorliklarni o‘z sinfxonasidanoq 3D formatda ko‘ra olishmoqda. Shunday qilib, VR texnologiyasi arxitektura tarixi kursidagi hududiy resurs nomutanosibligini samarali bartaraf etishi mumkinligi amalda isbotlandi.

Natijalar yana bir muhim jihatni ko‘rsatdi: 3D modellashtirish nafaqat ta’lim, balki ilmiy-tadqiqot va madaniy merosni ommalashtirishga ham foyda keltiradi. Yaratilgan yuqori aniqlikdagi modellar asosida me’moriy obidalarni restavratsiya qilish rejalari ishlab chiqildi. Masalan, 3D model orqali obida geometrik xatoliklar (egilgan devorlar, cho‘kkan poydevor va h.k.) aniqlanib, restavratsiya loyihasiga tuzatishlar kiritildi. Shuningdek, modellar keng jamoatchilikka taqdim etilib, virtual turizm mahsulotlari yaratildi. Xususan, Buxoro va Xiva bo‘yicha virtual sayohat ilovalari sinov tariqasida ishlab chiqilib, ulardan foydalanuvchilar uyidan turib tarixiy shaharlar atmosferasini his qilishdi. Bu esa o‘z navbatida madaniy merosga bo‘lgan qiziqish va uni asrab-avaylash tuyg‘usini kuchaytirishga xizmat qiladi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

Umuman olganda, o‘tkazilgan dastlabki tajribalar 3D modellashtirish va VR texnologiyalari yordamida arxitektura va tarix ta’limini boyitish konsepsiyasi hayotchan ekanini ko‘rsatdi. Talabalarning ushbu yangi uslubga munosabati ijobiy bo‘lib, ko‘pchilik VR orqali o‘qitishni an’anaviy darslarga nisbatan afzal ko‘rishini bildirdi (o‘rtacha 5 balldan 4,5 ball baho berildi). Albatta, bunday yondashuvni keng joriy etish uchun hali ko‘plab tashkiliy va texnik masalalarni hal qilish talab etiladi. Navbatdagi bo‘limda shu masalalar hamda erishilgan natijalarni kengroq tahlil qilib, kelgusidagi qadamlar muhokama qilinadi.

Muhokama

Yuqorida keltirilgan natijalar tahlili shuni anglatadiki, 3D modellashtirishga asoslangan yondashuv O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun innovatsion imkoniyatlar eshigini ochadi. Eng avvalo, bu uslub talabalarning madaniy merosga oid bilim va tushunchalarini shakllantirishda samarali ekanini ko‘rdik. An’anaviy darslarda tasavvur qilish qiyin bo‘lgan ko‘plab jihatlar (binoning fazoviy tuzilishi, me’moriy uslub tafsilotlari, tarixiy muhit) virtual muhitda jonli va ravshan namoyon bo‘ladi. Bu o‘z navbatida talabalarni mavzuga qiziqtiradi, o‘quv jarayonini interaktiv hamda esda qolarli qiladi. Muhimi, virtual tajriba real hayotdagi tajribani to‘ldiradi: masalan, talaba biror yodgorlikka ekskursiya qilgan bo‘lsa, VR yordamida keyinchalik uni yana “borib ko‘rishi” va o‘z bilimlarini mustahkamlashi mumkin.

Shu bilan birga, bunday innovatsiyani keng joriy etishda bir qator cheklov va muammolar borligi aniqlandi. Ulardan biri – **texnik infratuzilma** masalasi. 3D skanerlash uchun yuqori aniqlikdagi lazer skanerlar va fotogrammetriya uskunalari kerak bo‘ladi. Bunday uskunalar qimmat bo‘lib, ularni barcha oliy o‘quv yurtlariga yetkazib berish vaqt va mablag‘ talab etadi. Shu sababli dastlab pilot loyihalarni amalga oshirish, keyinchalik bosqichma-bosqich jihozlarni ko‘paytirish rejalashtirilmoqda. Xuddi shuningdek, VR jihozlari (masalan, Oculus Quest kabi ko‘zoynaklar) ham har bir talaba uchun mavjud emas. Ayni paytda yechim sifatida umumiy VR laboratoriyalari tashkil etish yoki mobil qurilmalar uchun mo‘ljallangan arzonroq AR ilovalaridan foydalangan holda ish boshlash mumkin.

Ikkinchi muammo – **kadrlar salohiyati**. 3D modellash, BIM va VR texnologiyalari bo‘yicha malakali mutaxassis-pedagoglar kam. Ta’lim sohasida faoliyat yurituvchi o‘qituvchilarni ushbu yangi texnologiyalarni qo‘llashga o‘rgatish va tayyorlash zarur. Bu borada xorijiy tajribani o‘rganish, xalqaro seminar-treninglar va mahalliy kurslar tashkil etilishi lozim. Quvonarlisi, O‘zbekistonda bu yo‘nalishda dastlabki qadamlar tashlanmoqda – masalan, 2019 yilda madaniy meros obyektlarini raqamlashtirish bo‘yicha ilmiy markaz tuzilib, unda mahalliy mutaxassislar uchun 3D skanerlash va modellashtirish bo‘yicha treninglar o‘tkazilgan. Kelgusida bunday salohiyatni oshirish ishlarini davom ettirish muhim, shunda ta’lim muassasalarida ham bu texnologiyalarning “egasi” bo‘lgan kadrlar paydo bo‘ladi.

Yana bir muhim jihat – **ma’lumotlar almashinuvi va saqlash**. 3D skanerlash natijasida juda katta hajmdagi raqamli ma’lumot hosil bo‘ladi (masalan, birorta yirik masjidning detallashgan 3D nuqta buluti o‘nlab gigabaytgacha bo‘lishi mumkin). Bunday fayllarni saqlash, zaxiralash va internet orqali uzatish uchun kuchli server va tarmoqlar talab etiladi. Shu bois, O‘zbekistonda markazlashgan *Raqamli madaniy meros arxivi*ni yaratish taklif etiladi. Bu arxivda barcha yaratilgan 3D modellar va ularning soddalashtirilgan versiyalari saqlanib, ilmiy tadqiqotchilar va o‘qituvchilar uchun onlayn rejimda foydalanish imkoni yaratiladi. Arxivni global tarmoqlarga (masalan, Europeana, Sketchfab, OpenHeritage3D kabi platformalarga) ulanishi orqali jahon hamjamiyati bilan ma’lumot

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

almashinuvini yo‘lga qo‘yish ham mumkin bo‘ladi. Bu nafaqat ta’lim, balki madaniy diplomatiya va turizmni rivojlantirishga ham hissa qo‘shadi.

Ta’kidlash joizki, virtual reallik orqali o‘qitishda ayrim psixologik va fiziologik omillar ham inobatga olinishi kerak. Ba’zi talabalar VR muhitida uzoq vaqt qolsa, bosh aylanishi yoki ko‘ngil aynishi kabi noqulayliklar kuzatilishi mumkin. Shuning uchun VR sessiyalarining davomiyligini me’yorlash, dastlab foydalanuvchilarga moslashish uchun qisqa trening berish kerak bo‘ladi. Shuningdek, VR ilovalarda foydalanuvchi interfeysi oddiy va qulay bo‘lishi, harakatlanish tezligi va burchaklari tabiiy ko‘rinishga yaqinlashtirilishi lozimligi tajribalarda ko‘rsatib o‘tildi. Bu jihatlar ham texnik jamoa, ham pedagoglar tomonidan e’tiborga olinib, doimiy takomillashtirib borilishi darkor.

Muhokamani yakunlar ekanmiz, 3D modellashtirish va VR texnologiyalarini arxitektura va tarix ta’limiga joriy etish keng qamrovli va tarmoqli yondashuvni talab qilishini aytish lozim. Bunda oliy ta’lim muassasalari, madaniy merosni muhofaza qilish tashkilotlari va IT mutaxassislar yaqindan hamkorlik qilishi kerak bo‘ladi. Xususan, universitetlar muzeylar bilan birgalikda obidalarni raqamlashtirsa, yaratilgan modellardan birgalikda ham ilmiy, ham ta’limiy maqsadda foydalansa bo‘ladi. Shuningdek, ushbu modellar turizm industriyasida, videoo‘yinlar va filmlar yaratishda ham qo‘l kelishi mumkinligi aytilmoqda – demak, xususiy sektorni ham jalb qilgan holda loyiha va startaplar qilish imkoniyati mavjud. Bu esa iqtisodiy tomondan ham foyda keltirishi, madaniy meros obyektlarini saqlashga mablag‘ jalb etishning innovatsion yo‘llarini ochishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib aytganda, 3D raqamli texnologiyalarni ta’limga integratsiya qilish – bu zamon talabi. O‘zbekiston o‘zining betakror me’moriy merosini asrab-avaylab qolish va kelgusi avlodlarga yetkazish bilan birga, zamonaviy ta’lim vositalari orqali undan to‘laqonli foydalanishi zarur. **Keyingi bo‘limda asosiy xulosalar va tavsiyalar** berilib, ushbu yo‘nalishda amaliy qadamlar taklif etiladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: O‘zbekistonda madaniy meros obyektlarini 3D modellashtirish orqali arxitektura va tarix ta’limini boyitish yuqori samaradorlikka ega istiqbolli yo‘nalishdir. Raqamli texnologiyalar yordami bilan yaratilgan tarixiy obidalar modeli talabalarning o‘quv jarayonini interaktiv va vizual boy qiladi, ularning merosga qiziqishini orttiradi hamda bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga ko‘maklashadi. Virtual muhitda ta’lim olish geografik va moddiy cheklovlarni bartaraf etadi, har bir talaba va o‘qituvchiga dunyo madaniy merosiga “dastlabki qator”dan joy ajratadi. Shu bilan birga, bunday yondashuv madaniy merosni asrab-avaylashning yangi usuli sifatida ham ahamiyatlidir – raqamli arxivlar va virtual sayohatlar orqali yodgorliklarning “raqamli hayoti” ta’minlanadi, ularni kelajak avlodlar ham o‘rganishda davom etaveradi.

Maqsadga erishish uchun quyidagi **tavsiyalar**ni amalga oshirish taklif etiladi:

- **Ta’lim va madaniy meros integratsiyasi dasturi:** Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi huzurida madaniy merosni raqamli texnologiyalar orqali o‘qitishga ixtisoslashgan loyiha dasturini ishlab chiqish. Ushbu dastur doirasida pilot oliy o‘quv yurtlarida 3D modellashtirish va VR laboratoriyalari tashkil etiladi, o‘quv rejalarga tegishli amaliy mashg‘ulotlar kiritiladi.
- **Moddiy-texnik bazani kuchaytirish:** Universitet va muzeylar uchun bosqichma-bosqich 3D skanerlash uskunalari (lazerli skaner, dron va fotogrammetriya majmualari) hamda VR jihozlari xarid qilish. Dastlab cheklangan resurslar sharoitida mobil fotogrammetriya (oddiy kamera va dronlar) hamda arzonroq VR yechimlaridan foydalanish orqali jarayonni boshlash, keyinchalik investitsiyalar oshgani sayin jihozlarni yangilash.
- **Kadrlar tayyorlash:** Arxitektura, tarix va kompyuter texnologiyalari yo‘nalishlarida professor-o‘qituvchilar va talabalar uchun 3D modellashtirish va VR bo‘yicha malaka oshirish

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

kurslarini tashkil etish. Xorijiy tajribani o‘rganish uchun grantlar va almashinuv dasturlari (masalan, Polsha, Italiya, Yaponiya tajribasi) doirasida mutaxassislar tayyorlash. Mahalliy darajada “raqamli meros” bo‘yicha mutaxassislar guruhini shakllantirib, ularga muzeylar va oliy o‘quv yurtlarida qo‘shma loyihalar yuritish vazifasini topshirish.

- **Raqamli platforma va arxiv yaratish:** “O‘zbekiston madaniy merosining raqamli kutubxonasi” deb nomlangan onlayn platformani ishlab chiqish. Bu platformada mamlakat bo‘yicha raqamlashtirilgan barcha tarixiy obidalar, muzey eksponatlari va ularning 3D modellari jamlanadi. Har bir ob’ekt haqida qisqa ma’lumot (tarixi, me’mori, davri) va interaktiv 3D ko‘rinish taqdim etiladi. Platforma ta’lim muassasalariga bepul ochiq bo‘lib, undan dars jarayonida foydalanish targ‘ib qilinadi. Shu bilan birga, platformaning jamoatchilik (turistlar, yoshlar) uchun mo‘ljallangan qismi ham bo‘lib, u orqali virtual sayohatlar uyushtirish, o‘yinlar va kvizlar tashkil etish mumkin.
- **Ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish:** Raqamli texnologiyalarning ta’limdagi samaradorligini doimiy o‘lchab borish va ilmiy tadqiqotlar olib borish. Masalan, bir necha yil davomida VR yordamida ta’lim olgan talabalar bilim darajasini an’anaviy usulda o‘qigan talabalar bilan solishtirish, natijalarni ilmiy jurnallarda chop etish. Bu kelgusida metodikani yanada takomillashtirish va asoslash imkonini beradi. Shuningdek, yaratilgan 3D modellar asosida arxeologik kashfiyotlar, me’moriy tahlillar o‘tkazish kabi qo‘shimcha ilmiy ishlarni ham rag‘batlantirish lozim.

Yuqoridagi tavsiyalar amalga oshirilsa, yaqin kelajakda O‘zbekiston ta’lim tizimida madaniy merosni o‘qitish sifati sezilarli darajada oshadi. Arxitektura va tarix fanlari darslari interaktivlik va innovatsion yondashuv bilan boyib, talabalarda nafaqat nazariy bilim, balki o‘z milliy merosiga nisbatan faxr va hurmat tuyg‘ulari ham shakllanadi. Raqamli texnologiyalar asrida madaniy merosni o‘rganish va uni avlodlarga yetkazish endi yangi bosqichga ko‘tarilmoqda – bu bosqichda O‘zbekiston ilg‘or tajribalarni qo‘llagan holda, o‘z boy merosini saqlash va undan ilm-ma’rifat yo‘lida foydalanishda yetakchi o‘rinlardan birini egallashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Milosz M. va boshq. “3D scanning and modeling of highly detailed and geometrically complex historical architectural objects: the example of the Juma Mosque in Khiva (Uzbekistan)”. *npj Heritage Science*, 2024.
2. “O‘zbekistonda 3D-madaniy meros ob’ektlarini raqamlashtirish sohasidagi xalqaro hamkorlik” – SamDU yangiliklar sayti, 2019 yil.
3. Tuxboeva N. “Cultural Heritage Reconstruction using Virtual and Augmented Reality”. *11th ICAIIT Conference Proceedings*, 2023.
4. Nguyen H. “Digital preservation: 3D Modeling from Point Cloud and BIM for Japanese Temples”. VMT Solutions blog maqolasi, 2023.
5. Kowalski S. va boshq. “Teaching architectural history through virtual reality”. Ilmiy maqola abstrakti, Gdansk University of Technology, 2020.
6. Li T. va boshq. “Using Virtual Reality to Enhance Learning Performance... in Architectural History Courses”. *Sustainability*, 17(3), 866, 2023.
7. Aminov B. va boshq. “Цифровые технологии в историческом образовании: международный опыт и перспективы”. Ilmiy-amaliy anjuman, Toshkent, 2021.
8. Bahromov A.A., Ibodullayev S.N. “A Variety of Virtual Reality Implementations For Creative Learning and 5 Ways to Implement Virtual Reality in The Learning Process”. IJEAIS ISSN: 2643-640X Vol. 4, Issue 9, September – 2020, Pages: 60-63.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

9. Бекназарова С.С., Бахромов А.А., Ибодуллаев С.Н. “Графовая модель описания процессов электронной торговой площадки”. Social and Economic Aspects of Education in Modern Society. Vol.1, May 25, 2019, Warsaw, Poland

10. Бекназарова С.С., Бахромов А.А., Ибодуллаев С.Н. “Описания процессов электронной торговой площадки графовой моделью”. Научные разработки: Евразийский регион. Москва, 20 мая 2019.

11. Nuraliyev F.M.,G‘iyosov U.E, Ibodullaev S.,Ta’limning virtual olamdagi ko‘rinishi uchun 3D obektlarni joylashtirish va foydalanish usullari.// Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari elektron ilmiy jurnali, 2022,2-son

12. Giyosov U.E., Nuraliev F.M., Ibodullaev S.N., Metaverse muhitida virtual 3D universitetini qurish uchun dasturiy vositasini ishlab chiqish va loyihalashtirish. Me’morchilik va qurilish muammolari (ilmiy-texnik jurnal) 2024, №3, Samarqand.

13. Abdullayev Z., Kendjayeva D. and Xikmatullayev S., “Innovative approach of distance learning in the form of online courses”, 2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), Tashkent, Uzbekistan, 2019, pp. 1-3, doi: 10.1109/ICISCT47635.2019. 9011821.

14. Кенджаева Д.Х. Использование цифровых технологий и технологий искусственного интеллекта в современном образовании // Интернаука: электрон. научн. журн. 2024. № 6(323). URL: https://internauka.org/journal/science/internauka/323

15. Шадманова Г., Мирзаев С.С., Каримова Х.Х. [и др.] Инновационный подход дистанционного обучения в виде онлайн-курсов // Интернаука: электрон. научн. журн. 2019. № 23(105). URL: https://internauka.org/journal/science/internauka/105

16. Шадманова Г., Каримова Х.Х., Кенджаева Д.Х. Онлайн-курсы открытого доступа как инновационный инструмент модернизации системы высшего образования // Интернаука: электрон. научн. журн. 2019. № 23(105). URL:https://internauka.org/journal/science/internauka/105

17. Kendjayeva, D.K. (2024). Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish. Golden Brain, 2(5), 207–213. https://doi.org/10.5281/zenodo.10670190